

REFLEKSIJE NOB-a U DRAMSKOM OPUSU MIROSLAVA FELDMANA

Branka Bilić-Dorđević

Kazalište je u cijelom svom povijesnom razvoju bilo anticipacija društvenih i političkih zbivanja, te je od svih umjetnosti najviše utkano i najviše osjeća promjene u životnim kretanjima čovjeka i njegove slobode. Polazeći od marksističkog pogleda na svijet, marksistička estetika se intenzivno bavi odnosom umjetnosti i društva s pretpostavkom da umjetnost nema imanentnu, specifičnu povijest, već da se ona nalazi u okviru cjelokupnog historijskog razvoja čovjeka i društva. U dijalektičkoj analizi odnosa društvo-umjetnost, marksistička estetika u isto vrijeme negira pojednostavnjeni prikaz tih odnosa i tako inaugurira umjetnost na stupanj aktivne uloge u dijalektičkoj komunikaciji s društvom. Kao što umjetničko stvaranje i djelovanje umjetničkih vrsta ovisi o stupnju društvenog razvoja, tako i umjetnik u svom stvaralačkom, dinamičnom činu utječe na tok povijesnih događanja. To uzajamno djelovanje naročito je karakteristično za dramske tekstove i kazalište kao vid umjetnosti koji svojim »kondenziranim iskustvom« sadrži sve bitne elemente vremena u kojemu je nastalo i koje oblikuje. Dramska riječ, prateći čovjeka i njegov društveni hod kroz vjekove, izražava iskonske i vječne težnje za promjenom, te posjeduje bitne karakteristike svoga vremena kao transponirana slika svih činilaca koji su učestvovali pri njenom stvaranju. Kao takva, drama je oblik čovjekove društvene svijesti, oblikovanje novog života i prestrukturirane stvarnosti, povezujući čovjeka i

čovjeka, te čovjeka s njegovom boli, veseljem, ljubavi, smrću, revolucijom, politikom te kao takva ima u društvenom, revolucionarnom procesu adekvatna značenja i biva u dinamičnom i aktivnom odnosu spram određenih društvenih situacija.

Upravo ovaj aktivni i dinamični odnos spram određenih društvenih situacija karakterističan je za dramsku riječ Miroslava Feldmana koja nije statički izraz postojećeg nego samo polazeći od istog prelazi u vizije prošlosti, sadašnjosti i do u budućnost izražava kritički odnos prema stvarnosti. Ta karakteristika Feldmanova dramskog stvaranja naročito se odnosi na drame koje ili naslućuju revolucionarni akt NOB-a (drame *U pozadini* i *Iz mraka*), ili direktno bez veće vremenske distance obrađuju temu iz NOB-a (u drami *Doći će dan*), s kolonom pozitivnih i negativnih likova kojima je i sam Feldman bio svjedokom otišavši u partizansku borbu. O ovom svom životnom putu za vrijeme revolucije govori Feldman 1946. godine pred premijeru svoje drame *Iz mraka*: »Život mi je tekao onako kao i mnogima u toj kataklizmi, moja se sudbina ne izdvaja od tisuće drugih, ostao sam živ. U aprilu 1941. bio sam otpušten iz službe. U maju bio sam zatvoren u Petrinjskoj ulici kod policije. U junu sam reaktiviran i upućen na rad u bolnicu u Karlovcu. Zimi 1942/43. uapšen sam po ustaškoj nadzornoj službi, odveden u Zagreb, te sam u januaru i februaru bio zatvoren na Savskoj cesti. Potom sam vraćen u Karlovac na rad u bolnicu i bio stalno pod paskom. U augustu 1943. otišao sam u partizane. U partizanima sam bio liječnik na raznim dužnostima, na kraju u istočnoj Bosni, otkuda sam s III korpusom došao u oslobođeno Sarajevo...«¹

Drame koje se tematikom i motivima odnose na narodnooslobodilačku revoluciju ubrajaju se u drame s naglašenim kritičkim realizmom i svojevrstan su otpor i pobuna koju je Feldman osjećao i kao čovjek i kao pisac. U njima se on obraća sutrašnjici, njegova riječ nije usamljeni krik napuštenog čovjeka već je ciljano kretanje u budućnost. Dramska stvarnost u ovim njegovim djelima je zapravo prestrukturirana budućnost i svojevrstni »burevjesnik«. To je primijetio i Vlado Mađarević 1953. godine u povodu izvođenja drame *U pozadini*: »Trebalo je zaista mnogo građanske hrabrosti, da se godine 1939. u mraku policijskog terora i na pragu novog imperijalističkog rata, umjetnički sugestivno razotkrije suština ratnih sukoba i njihovi društveni nosioci — u pozadini, da se ujedno revolucionarnom smjelošću ukaže na stvarne snage humanizma i napretka, koje se suprotstavljaju ratnom besmislu. »Kakav

zeleni kader! Fronta! Fronta dolazi u pozadinu«, te završne riječi drame osvjetljavaju reflektorskom snagom srž problema, ne samo naše stvarnosti između dva rata, nego i općeg društvenog stanja u kapitalizmu. A danas za nas zvuče upravo proročanski — najavljujući još tada herojske dane NOB...«²

Premijera drame *U pozadini* izvedena je 30. I 1939. u Zagrebu, a iste joj je godine dodijeljena Demeterova nagrada kao najboljem ostvarenju u toj kazališnoj sezoni. Već 1. veljače izlazi u »Hrvatskom dnevniku« prikaz izvedene drame *U pozadini* u kojemu Vladimir Kovačević označava tu dramu kao »pacifistično i humano djelo, kao u ostalom i cijela Feldmanova književna tema o ratu«,³ dok istovremeno naslovna strana istog časopisa objavljuje odjeke Hitlerova govora, te iznosi novu podjelu svijeta i borbu za kolonije po fašističkim koncepcijama. Feldman govoreći o jednom ratu navješćuje i unaprijed osuđuje drugi, te se tako uzdiže do univerzalnih visina slobode, ljudskog mira i svijesti o tome da »kao na starim, mramornim fenicijskim planetarijima, sve je već jedanput pred nama davno bilo: i škorpioni, i rakovi i zmije i mržnje i ljubavi i strasti i žene i smrti. Ratovali su ljudi i lomile se kosti po bezbrojnim bitkama, a poslije glasnih pobjeda zavijali su psi za gospodarima i udovice za junacima. Dizali su se mramorni slavoluci s nametljivim natpisima i bogatstva su preuzetno zveketala mačevima i zlatnim zdjelama, a onda je sve pojela gusta magla gluhoonijemih vjekova.«⁴

I tako Jozo Goranin, lik iz drame *U pozadini* kojega sâm Feldman naziva stupom društva, ne vidi ništa od ove krležijanske apsurdnosti rata te oduševljeno uzvikuje: »Pobjeda! Pobjeda kažem ti! Fronta je probijena! Neprijatelj je uzmaknuo za 30 kilometara! Mi smo u Bassanu! (Pomiče i ubada zastavice na terenskoj zidnoj karti koju je donio na mali stol...) To je veličanstvena pobjeda! Tu smo! Tu smo od sinoć...!«⁵

Iako se radnja odvija daleke 1918. godine i smještena je u gradić hrvatske provincije to, kao što kaže Ljudevit Galic, »nije bitno, jer je ideju svoje drame uzdigao do opće-čovječanskog humanizma i ovakva se je pozadina mogla odigrati u bilo kojem kraju svijeta za vrijeme bilo kojeg imperijalističkog rata.«⁶

Isto tako još 1939. godine primjećuje Slavko Batušić u »Komediji«, tjedniku za kazalište, književnost i umjetnost da »ovo Feldmanovo djelo, mada se dešava formalno prije dvadeset godina nije ništa izgubilo od svoje aktualnosti. Upravo sada, kada opet besprekidno zvekeću ratne

prijetnje, dužnost je književnika stvaraoca da svoje pero stavi u službu onih etičkih vrednota i ideja, koje su vječne i svudašnje.«⁷

I Feldmanov odnos prema ratnim zbivanjima varira: ili se zalaže za pacifističke ideje i opći humanizam kao u dijalogu liječnika i Jozę Goranina:

Goranin: »S tobom se ne može razgovarati. Već trideset godina govoriš isto! Tako si zadržat da te ni rat nije mogao promijeniti! Pa mi živimo u veliko doba! Ja se ponosim što živim u ovo doba! Mi se borimo za slobodu!«

Liječnik: »I neprijatelj se bori za slobodu... razumije se, za svoju... što sam htio da kažem? Da... čovjeku je potreban mir. Uzmimo to biološki: i cvijet... recimo tulipan... treba podesno tlo da raste... Treba određenu temperaturu... sunce... i druge optimalne faktore... Tuča ili, uzmimo led... pa i mraz, uništiti će tulipan...«

Goranin (skoči iritiran): »Do vraga! Zašto baš tulipan?«

Liječnik: »A molim te, zašto ne tulipan? Tako ti je i s čovjekom... Svatko u prvom redu živi — da živi... A u ratu može i da pogine...«⁸

Nadalje, Feldman se i aktivno postavlja prema borbi i pravi veoma jaku distinkciju između okupatorskog rata i borbe za stvarnu slobodu i ljudski mir:

Goranin: »Ti si nihilist... Ti ni u šta ne vjeruješ!«

Liječnik: »Misliš? Kako se uzme... Vjerujem, da to tako nazovem, u moć rasuđivanja. Ja ti onako iz navike ispitujem uzroke... Ima, na primjer, rat u koji bih i ja pošao s puškom u ruci... To je rat za istinsku slobodu rođene zemlje... Ali za tebe je ovaj rat — rat za čast... rat za slobodu kako je ti shvaćaš.«⁹

Feldmanov je cilj othrvati se postojećoj, zlokobnoj realnosti i ukazati na neminovnost dolaska novog društva i poretka, te kroz to predvidjeti suštinske promjene u strukturi i ideologiji zadanog građanskog društva, čiji predstavnik je već spomenuti Jozo Goranin:

Goranin: »S kojim pravom ti kritiziraš apsolutne principe? O tome, dragi moj, ja znam više... Napokon, građansko pravo je građansko pravo, ono stoji na čvrstim pozitivnim i historijskim

temeljima! I tako mi boga, ne mogu se samo tako mijenjati uvriježene dogme!»

Liječnik: »A molim te, zašto se ne bi mogle mijenjati? Sve se može mijenjati. Ono što je zlo, što je lažno, mora se mijenjati. I svatko tko svjesno zatvara oči, zločinac je u smislu društva i čovjeka — vi biste advokati rekli: čovjeka kao takva.«¹⁰

U trećem činu, u razgovoru s Kamilom koji se vratio s fronte, liječnik zaključuje: »Veoma je zanimljivo što pripovijedaš! Sve sam ja to sebi isto tako zamišljao! Nesumnjivi simptomi raspada ne samo fronte! Čisto sociološki uzeto, ipak će sve to uroditi nečim boljim... Nema vraćanja u staro! Čovječanstvo, da tako kažem, ipak napreduje — doduše u valu, čas se penje, čas pada natrag, ali ide naprijed...«¹¹ »Osim Krlež«, tvrdi Augustin Stipčević, »mislim da nijedan naš pisac nije između dva rata s pozornice izrekao potpuniju riječ borbenog humanizma nego Feldman u svojoj drami *U pozadini*.«¹²

Još 1934. godine Feldman je koncipirao svoju dramu *Iz mraka*, koju je 1940. godine izdalo Hrvatsko autorsko društvo, a iste godine je trebala doživjeti svoju izvedbu u HNK u Zagrebu. Značajnost je toga djela što je nastalo u mraku policijskog terora a progovara kao prva drama u hrvatskoj dramskoj književnosti upravo o toj tematici. »To je realizam epohe bivših diktatora«, izjavio je autor o svojoj drami. »Od tisuću tadašnjih slučajeva izabrao sam jedan i nastojao sam da ga iznesem u literarnoj formi.«¹³

S obzirom na vrijeme u kojemu je nastala i na period oslobodilačke borbe kojemu prethodi ta drama, polazeći od konkretne situacije, postaje svjedokom otpora slobodnog čovjeka prema tiraniji, nepravdi i zlu koje nosi fašizam, te sintetizira oružanu i intelektualnu borbu koja predstoji. Istovremeno ukazuje i na situaciju o kojoj govori i Krleža da je »stvarnost danas doista takva da je Evropa pala iz sedmog kata svoje toliko razvikane civilizacije, da leži pregažena sa sedamdeset hiljada evropskih parostrojeva i da joj treba njege i nosiljaka i povoja«. ¹⁴ Poznate su zloglasne mučionice i načini krvavog gušenja istinskih, slobodarskih ideja naprednih ljudi i boraca naše revolucije, a ova »drama je tada«, kako objašnjava sam Feldman, »trebala da bude književni protest protiv svih repih policijskih režima, čiji su organi brutalno mučili i ubijali naše najbolje ljude na frontu otpora i borbe protiv fašizma, koji se infiltrirao i razarao narodni organizam...

U drami sam dao djelomičnu sliku borbe demokratskih snaga protiv policijskog sistema u staroj Jugoslaviji, smatrajući da bi i u ovakvom obliku onaj čas djelo s pozornice progovorilo dovoljno jasnim jezikom i da bi bar donekle suzbilo krvavi režim koji se provodio bez ikakvih skrupula i s krajnjim cinizmom. Mučenja i ubijanja bila su na dnevnom redu. U bolnice su stalno upućivani isprebijani i izmrcvareni borci za bolji društveni poredak. Bilo je potrebno da se i na ovaj način reaguje, da se probude savijesti, a moral kolebljivih podigne.«¹⁵

Očita je u djelu eksplicite iznesena angažiranost i osuda što nije promaklo ni tadašnjoj cenzuri koja 1940. godine definitivno zabranjuje izvođenje drame nakon glavnog pokusa, a drama je svoje izvođenje dočekala tek 1946. u oslobođenom Zagrebu.

Feldman uvodi na scenu pet lica koja se isprepliću u krvavoj igri terora i otpora protiv njega i raskrinkava kroz lik Cvitana, upravnika policije, dobro poznate policijske metode iznuđivanja priznanja naprednih ljudi.

Cvitan: »Iz knjiga ne možeš naučiti kako ćeš iznuditi ili recimo iščupati priznanje, unatoč vrlo opsežnoj stručnoj literaturi, počevši od inkvizicije pa sve do modernih tekovina. U svakom pojedinom slučaju stojiš pred zagonetkom! Tako je i ovaj Varešanin pravo čudo! Bio sam uvjeren da ću s njim brzo svršiti. Lupiš ga pendrekom, on šuti, priklještiš mu prste — ništa! Objesiš ga naglavce — i opet ništa! Ne priznaje! Očito uspjeh više zavisi o moralnoj nego tjelesnoj kondiciji. Sve je praksa, dragi moj, a ja se na žalost tek tri godine neograničeno bavim svojim eksperimentima...«¹⁶

Naša svijest je potpuno ispunjena strahotom i paklom toga vremena i sudbinom naprednih boraca za ideale novog društva, a ove sudbine osvjetljava upravo Feldman u likovima Petra Varešanina i njegove sestre Nevenke. »I samo takvi«, primjećuje Marijan Matković, »a ne sanjari, bijahu česti gosti policije i samo takvim su se lomile kosti, jer im se nije mogao slomiti jasan pogled na svijet.«¹⁷

Shvativši ulogu umjetnika-pisca u vremenu kada je historijski hod ubrzan i nesavladivo ide naprijed, Feldman stvara djelo s galerijom likova i motiva iz NOB-a, dramu *Doći će dan* koja je tiskana 1947. u Karlovcu, a koncipirana još u vrijeme rata kada je autor, direktno sudjelujući u historijskom trenutku NOB, dao sažeti prikaz odnosa i konflikata koje je revolucija nosila u svojim tokovima. Autor određuje period zbivanja od prvih dana u kolovozu 1941. do svibnja 1945. godine

i u oštrom presjeku pozitivnih i negativnih likova stvara dramu upravo idealnu za izvođenje na improviziranim pozornicama partizanskog kazališta koje, kako primjećuje Maja Hribar-Ožegović, u umjetnost kazališta unosi i nove životne oblike — oblike revolucije i narodnooslobodilačke borbe. Lica ove drame kreću se u velikom vremenskom rasponu trajanja revolucije i rata i u njoj su eksplicirani mnogi odnosi i teme iz tog perioda naše povijesti. U širokom zamahu prikazanih likova i događaja drama predstavlja »scensko-dokumentarnu vrijednost«¹⁸ određenog doba i vremena i svojom faktografijom karakterističan je primjer djela nastalih za vrijeme i neposredno nakon NOB. Iz drame, u koju je upleteno dvadesetak likova i reprezentanata revolucije, isijava optimistička, nepokolebljiva vjera u budućnost, ljudsku slobodu i sutrašnjicu. Jer, kako kaže partizan Vlajko, jedan od likova, »nemojte služiti neprijatelju. Doći će dan kada će svatko odgovarati za svoje čine.«¹⁹ I dalje nastavlja: »A vi pazite šta radite! Narod ne oprašta izdajicama!«²⁰

Kao i u ostalim svojim djelima, i ovdje Feldman anticipira budućnost i one snage koje će iznijeti nepokolebljivu borbu za slobodu, te potvrđuje misao Ivana Cankara da sudbinski trenutak spoznati kada dođe nije umjetnost, već je umjetnost slutiti ga prije.

BILJEŠKE

¹ Miroslav Feldman: Autor drame »Iz mraka«. Kazališni list, br. 21, str. 2, Zagreb, godište 1945/46.

² Ratko Ognjen: Dramsko proročanstvo naše NOB — Miroslav Feldman: »U pozadini«, »Vjesnik u srijedu«, str. 7, Zagreb, 2. 12. 1953.

³ Vladimir Kovačević: »U pozadini« — komad u tri čina, »Hrvatski dnevnik«, br. 988, str. 9, Zagreb, 1. 2. 1939.

⁴ Miroslav Krleža: Podravski motivi Krste Hegedušića, Zagreb 1933. cit. »Republika«, br. 1, str. 13, Zagreb, siječanj 1982.

⁵ Miroslav Feldman: »U pozadini«, u knjizi: M. Feldman, A. Cettineo Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1965, str. 156.

⁶ Ljudevit Galic: Povodom premijere drame »U pozadini«. »Kazališne vijesti«, br. 6, str. 14, Zagreb, studeni, godište 1953/54.

⁷ Slavko Batušić: Miroslav Feldman »U pozadini«, »Komedijski« VI, br. 5, Zagreb, 29. 2. 1939.

⁸ Miroslav Feldman: »U pozadini«, u knjizi: M. Feldman, A. Cettineo Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica Hrvatska, Zora, Zagreb 1965, str. 161.

- ⁹ Ibidem, str. 163.
- ¹⁰ Ibidem, str. 164.
- ¹¹ Ibidem, str. 199.
- ¹² M. Feldman, A. Cettineo, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica Hrvatska, Zora, Zagreb 1965, str. 18.
- ¹³ ... »Nova drama Miroslava Feldmana«, Zagrebački list, Zagreb, 25. 1. 1940.
- ¹⁴ Miroslav Krleža: Podravski motivi Krste Hegedušića, Zagreb 1933. cit. »Republika«, br. 1, str. 24, Zagreb, 1. siječnja 1982.
- ¹⁵ Miroslav Feldman: »Iz mraka«, Svjetlost, Sarajevo 1946, str. 5.
- ¹⁶ Miroslav Feldman: Drame, »Naprijed, Zagreb, 1964, str. 263.
- ¹⁷ Marijan Matković: »Iz mraka« drama u tri čina. Napisao Miroslav Feldman, »Vijesnik« VI, br. 254, str. 2, Zagreb, 15. 2. 1946.
- ¹⁸ Vlado Mađarević: Dramsko djelo Miroslava Feldmana, »Republika« br. 1—2, str. 46, Zagreb, Siječanj—veljača 1981.
- ¹⁹ Miroslav Feldman: Drame, Naprijed, Zagreb, 1964, str. 324.
- ²⁰ Ibidem.

51113KX